

ГРАЖДАНСКО ОБРАЗОВАНИЕ И ИНТЕРКУЛТУРНО ОБРАЗОВАНИЕ

Иван П. Иванов

1. СЪЩНОСТ НА ГРАЖДАНСКОТО ОБРАЗОВАНИЕ

Гражданското и интеркултурното образование имат доста пресечни точки и различия. В голяма степен те са дискуссионни понятия. Това налага кратко представяне на основните теоретични проблеми.

Най-простото определение на **гражданското образование** е, че то е систематична *институционално-политическа социализация на подрастващите*. То запознава хората с техните права и задължения и формира в личността гражданско съзнание, навици и добродетели. Гражданското образование е свързано и с идентичностите на човека - групова, етнокултурна, национална, глобална и решава проблемите, породени от различията между тях и идентичностите на другите хора (интеркултурен аспект). Именно в тази насока то се свързва с **интеркултурното образование** като тенденция в съвременните образователни системи.

Гражданското образование изпълнява две основни **социални функции**: *репродуктивна (стабилизираща, консервативна)*, свързана с възпроизводството и утвърждаването на съществуващите социални отношения с цел укрепване на политическата власт и конституционен строй; и *конструктивна (променяща)* — иновационна насоченост, пряк или косвен принос на подрастващите за утвърждаване на новото в политиката, производството, начина на живот.

Разбирането за **същността** на гражданското образование е нееднозначно. По света, а и в България съществуват две тези.

Първата е в руслото на колективистичната (холистична) парадигма и експертна (просветителска) образователна култура, разглеждаща образованието като средство за формиране в младото поколение на социално ценни граждански качества и добродетели, които подпомагат елита при управлението на държавата. Води началото си от Демокрит и Платон с разбирането за *гражданин-републиканец*. Изисква чувство за принадлежност към определена политическа общност; лоялност към родината (закона, правителството); предимство на гражданските задължения пред личните интереси. В България е традиционна. Следва я почти всички автори от 1892 г. насам. Сега се застъпва от Д.Коларова [Виж: Д. Коларова. Гражданско образование в средното училище. - Посоки, 1997, № 2,3], П.Балкански и З.Захариев [Виж: П.Балкански, З.Захариев. Въведение в гражданското образование. С., 1998].

Втората е вариант на индивидуалистичната (субективистична) парадигма и на инженерно-комуникативната образователна култура, разглеждаща образованието като средство за развитие на индивидуалните заложби. Теоретичната основа е идеята за *либералния гражданин*. Първообраз са идеите на Дж.Лок, И.Кант, Т.Джеферсън. Дава приоритет на индивидуалните права и свободи, на ра-

венството между всички хора, независимост от задълженията и обстоятелствата; на признаването на основните различия между тях. Типична за англо-саксонските страни и за протестантската култура, както и за идеите на свободното възпитание. У нас през 30-те години се застъпва от П.Кацаров, а сега - от Р.Вълчев [Виж: Р. Вълчев. Гражданско образование. Книга за учителя. С., 1994].

В исторически план може да се отбележи, че гражданска насока в образованието на младото поколение е съществувала много отдавна (Демокрит, Конфуций, Аристотел). Особено силна тя става през XIX век, свързана с просветната практика на националната държава. Основното съдържание са граждански и нравствени знания, история, национален език чрез учебните предмети история, роден език, политология, право, гражданско учение. Така е до втората половина на XX век.

През XX век постепенно набира сила индивидуалистично-прагматичното разбиране за гражданско образование, основано на либерализма и на съчетаването на личния и обществен интерес. Започват да доминират темите: универсалност на човешките права, околна среда, отслабване на националната държава в резултат на развитие на наднационалните структури, идеологически плурализъм, глобализъм и пр. Учебното съдържание не се локализира, а пронизва всички предмети.

Взаимосвързаните **компоненти на гражданското образование** са гражданско знание, граждански навици и граждански добродетели (Джон Патрик).

Гражданското знание включва фундаментални идеи и информация, необходими за да може човек да е ефективен и отговорен гражданин на демократичното общество.

Гражданските навици позволяват на гражданите да мислят и действат съгласно индивидуалните си права и за общото благо. Те са два вида: *интелектуални (познавателни)*, които позволяват на човек да разбира, обяснява, сравнява и оценява принципите и методите на правителството и гражданското общество и *партисипаторни (навици за участие)*, които включват действията на хората за участие в решаването на обществените въпроси. Те са свързани с определени граждански умения и компетентности: за вземане на решение; за работа в екип; за решаване на конфликти, за постигане на разбирателство; за действие в условията на стрес, конфликти и екстремални ситуации; за интеркултурни взаимоотношения с другите; за участие със свой принос в гражданските инициативи и обществения живот.

Гражданските добродетели са черти на характера на "базовата личност", необходими за съхранение и усъвършенстване на конституционната демокрация и гражданското общество: самодисциплина, любезност, състрадание, толерантност, уважение на ценността и достойнствата на всички хора, честност и патриотизъм.

Факторите за гражданско образование са от различно естество. Основните изграждат **пряко** гражданския облик на ученика - семейство (родители, роднини); училище (учители, учебни програми, възможности за участие); връстници (в клас и извън него); съседи, младежки организации, работно място; широка общественост (политически лидери, климат). Други влияят **индиректно**: политически, юридически, икономически и религиозни процеси, институции и ценности; социално-икономическа, етническа, расова, полова стратификация; съотношение на социалните ценности (индивидуализъм и колективизъм, власт и подчинение); съюзници и врагове (международни позиции на страната); герои, символи и митове в националните и локални общности; мас-медиите (институции и ценности).

2. ОБЩИ ЕЛЕМЕНТИ НА ГРАЖДАНСКОТО И ИНТЕРКУЛТУРНОТО ОБРАЗОВАНИЕ

Отношението на тези две понятия и образователни теории и практики може да се интерпретира по различен начин - и като равнопоставени, и като съподчинени, и като независими. В тази статия е възприета тезата, че те са съподчинени и водещо и определящо отношенията им е гражданското образование. То е исторически първично и интеркултурността е само едно от измеренията на гражданските отношения, макар и от най-важните. От друга страна, в съвременни условия не е възможно да се формира пълноценен гражданин извън системата на интеркултурното образование.

Връзката на гражданското и интеркултурното образование е фиксирана в редица **документи на ООН и неговите организации, както и на Европейските надправителствени организации**. В основата е чл. 26 на Всеобща декларация за правата на човека от 1948 г. Следват я Международният пакт за икономическите, социални и културни права от 1966 г. (чл.13 ал.1); Конвенцията на ООН за правата на детето от 1989 г.(чл.29, 30); Хелзинкия документ от Европейската конференция за сигурност и сътрудничество, член VI; Препоръки на ЮНЕСКО за насищането на съдържанието на образованието с дух на разбирателство, сътрудничество и дружба между народите, за възпитание в дух на основните човешки права и свободи от 1974; Резолюция (78) 41 на Комитета на Министрите към Съвета на Европа за изучаването на човешките права от 1978; Препоръка № R (85) 7 на Комитета на Министрите към Съвета на Европа относно преподаването и изучаването на човешките права от 1985; Декларацията за правата на националните, етнически, религиозни и лингвистични малцинства от 1992 г.; Рамкова конвенция за защита на националните малцинства от 1994 г., чл. 12, 13 и 14.

Анализът на посочените документи и на конкретни програми за гражданско и интеркултурно образование дават следната картина на отношенията между тях.

2.1. ОБЩИ ЦЕННОСТИ

Сравнителният анализ на програмите показва, че ценностите на интеркултурното образование са ценности и на гражданското образование. Това са: мир и отрицание на войната, братство между хората; отрицание на политическата демагогия, фашизма, расизма, национализма; равенство и отрицание на неравенството, признаване на равни права на всички хора на Земята; емпатия, развиване на човешката чувствителност, разбиране на другите, съчувствие и съпреживяване на емоциите на другите; солидарност, съдействие за изграждане на едно по-хуманно общество; уважение, ненасилие над човешката природа, внимание и уважение към културата на «другите»; стратегия на комуникация в дух на толерантност, изключваща сегрегацията.

Разбира се, ценностният обхват на гражданското образование е по-широк - освен тези, включва и ценности от гражданско-правен характер: демократично участие, родолюбие, национална идентичност, гражданската активност и др.

2.2 ОБЩИ ПРИНЦИПИ

Принципите (наричани са още "критерии за постигане на гражданско образование" и "глобални насоки") са основни, изходни начала, върху които се изгражда теорията на гражданското образова-

ние. При планиране на образованието, те трябва да се включват в подготовката на учебното съдържание, стратегиите на преподаване и институционалната организация на училището.

Най-пълно съчетание на принципите на интеркултурното образование и гражданското образование може да се види в проекта за гражданско образование "Тодеско" на Международната конференция по образованието (ICE) от 1994 г., където това съчетание е сърцевината на три от всичките 5 принципа - *плюрализъм* (официално признаване на ценността на различията, интеркултурен диалог), *многопланови перспективи* (локално, национално, регионално, глобално ниво) и *културно съответствие* (да отчита голям брой фактори - демографски, политически, технологически...) [ЮНЕСКО: гражданско образование. - Компас, № 5-6, 1996]

2.3 ОБЩИ ЕЛЕМЕНТИ НА КУРИКУЛУМА

Направленията в курикулума на интеркултурното образование, които са в пряка връзка с гражданското образование са няколко.

Политическо. Целта е да се даде достатъчно ясна представа за съвременната демократична система, която не поставя ограничения пред хората по различни критерии.

Лингвистично. Основни проблеми са за националния език, билингвизма, чуждоезиково обучение.

Етическо. Целта е запознаване с ценностите на всяка култура; недопустимост на дискриминация на човек от човека във всички сектори на социалния живот; спазване на правата на хората, хуманизъм, толерантност и пр.

Идеологическо. Основният проблем е съчетание на задължителността на гражданските ценности и ценностната свобода, характерна за интеркултурността.

Историческо. Основното е преодоляването на националния провинциализъм и ограничение; разкриване на историческите причини за появата на различия между културите.

Икономическо. Целта е да се разбере основната връзка демокрация — плюрализъм — пазар — свобода.

Социално. Целта е да се развият идеите за общност и диференциация (етноси, класи, страти...), взаимовръзка, пълноценност на отношенията, невъзможност за нарушаване на социалната хармония чрез социално инженерство.

Хуманитарно. Курикулум от областта на културната антропология (запознаване с процеса на конструиране на една култура, усвояване на инструментите за културна комуникация - вербални и невербални), изучаване на особеностите на различните религии и култури: музика; танци; театър; хранене, кулинария; празници, обреди...; психологията (запознаване с психичните стереотипи и предразсъдъци) и др.

Чрез екстра- и паракурикулум интеркултурното образование реализира непряко задачите на гражданското образование. Чрез формите на провеждане на образователния процес (класни, извънкласни, извънучилищни) се осигурява поддръжка за формиране на граждански умения. Основно място имат груповите форми, при които съвместната работа води до промяна на начина на мислене, до отхвърляне на конфронтацията с другите култури за създаване на нагласи за реципрочност и коопериране.

В програмите за гражданското образование присъствието на съдържателни елементи на интеркултурно образование е различно.

1. Елементите на интеркултурното образование присъстват имплицитно в основните международни програми за гражданско образование - в проекта "Тодеско" на ICE това са 4 съдържателни направления: човешките права, демокрация, развитие и мир. Аналогично и в доклада на "Комисията Делор" — установените правила в обществото; човешките права; толерантност; мир [Образованието - скритото съкровище. Доклад на Международната комисия за образование за XXI век пред ЮНЕСКО (Председател Жак Делор). С., 1998].

2. В редица страни на посткомунистическа Европа се реализират програми за гражданско образование. В някои интеркултурното образование присъства, в други - не. Например, в Чехия (проектът SECR), курикулумът е с антикомунистическа, религиозна и националистическа насоченост. В Латвия курсът по гражданско образование DAC съдържа силен интеркултурен аспект в разделите "Демократично общество" и "Международни отношения". В Унгария се прилага програмата "Образование за демокрация - да изградим и да живеем в гражданското общество". Като едно от 6-те основни направления за реформа в образованието е посочено "плюралистично и интеркултурно образование".

3. Българският опит. В България съществуват няколко програми за гражданско образование. Двете най-известни от тях имат различно отношение към интеркултурното образование.

В програмата на П.Балкански и З.Захариев акцентът е върху националното и имплицитно противопоставя мнозинство и малцинства. Напълно е игнориран етно-културния и особено интеркултурния аспект. Така например, сред общностите липсва етническата; темата "Национална идентичност на българския гражданин" е с националистическа ориентация; темата "Различия и противоречия в българското общество" също, като е заложен имплицитен конфликт между мнозинство и малцинство. Интеркултурността се разбира само на глобално, междудържавно ниво. В темата "Приносът на България в световната култура" липсва приноса на малцинствените етноси и познаване на техните култури; културната идентификация е едностранна - само към славянския свят. Сравнителният анализ на различните култури и уменията да се води диалог се прави също само от позициите на българската култура.

Според програмата на Р. Вълчев основните цели на "межкултурното възпитание" (употребяваният от авторите термин) могат да бъдат признати и за цели на гражданското образование. Идеята е добра, но максималистична и нереална. Трудно е да се приеме, че всички задачи на гражданското образование могат да се решат чрез межкултурно възпитание. Освен това, от постановката личи насоченост само към определен тип деца (в неравностойно положение и малцинства). Особено неприемлива е насочеността към притъпяване на различията, т.е. в програмата "межкултурното възпитание" е с нивелиращ характер.

3. ВАРИАЦИИ НА ГРАЖДАНСКОТО И ИНТЕРКУЛТУРНОТО ОБРАЗОВАНИЕ

3.1. ПЕРМАНЕНТНО ГРАЖДАНСКО И ИНТЕРКУЛТУРНО ОБРАЗОВАНИЕ

Поставянето на основния акцент в Доклада на Комисията Делор на ЮНЕСКО за образованието през XXI век върху идеята образованието на всеки гражданин да продължи през целия му живот и да стане част от системата на гражданското общество и на демокрацията. Това означава образованието да се осмисли като глобален феномен — формиране на система за гражданско и интеркултурно образование с перманентно действие.

В предучилищна възраст и началното училище интеркултурността има експериментално значение. Основното е да се помогне на детето да осъзнае разнообразието и да натрупа опит в групови дейности, изискващи планиране и сътрудничество, осъзнаване на общността и преживяване на общите успехи и неуспехи. Стремешът е децата да се убедят в ценността на груповия опит (получен на базата основно на игри и други общи дейности), в сравнение със строго индивидуалистичната ориентация. Като курикулум се свързва с въпросите за индивидуалните права, гражданските ценности и колективното благо; защитата им от правителството; културната и политическа диференциация в света. Първостепенна цел е усвояването на езика.

Ролята на **средното училище** е да се решат основните задачи на гражданското образование - формиране на гражданско знание, навици и добродетели. Това става чрез обучението по всички учебни дисциплини и в извънурочните и извънучилищни дейности. Продължава натрупването на опит в действие в група, междугрупови контакти и нарастваща етно-културна приемливост между учениците, във връзка с осъзнаване на различията, водеща до премахване на предразсъдъците и дискриминацията.

Гражданското образование за възрастни се налага поради вариативността на гражданското знание и разнородността на населението (образователна, етно-културна и пр.), както и поради динамиката на политическата среда. Основен проблем не е толкова защитата на гражданските права, а участието в политическите процеси на различно ниво (местно и глобално), както и развитие на гражданските добродетели като основа на гражданското поведение - интерес към обществените въпроси и дела; толерантно, внимателно и деликатно отношение към съгражданите (интеркултурен аспект); честност, доброта и такт, услужливост към другите; формиране на гражданска съвест. Това са и основните насоки на програмите за гражданско образование за възрастни (Джудит Богс).

3.2. ГРАЖДАНСКО ОБРАЗОВАНИЕ ЗА ГЛОБАЛНО РАЗБИРАНЕ

Понятието гражданско образование за глобално разбиране (Civic Education for Global Understanding) означава гражданско образование при условията на глобализацията, мултикултурализма и съзнание за отговорност пред целия свят (Чарлз Титус). Това разбиране е различно от традиционното. Идеята е, че през последните години глобалните проблеми на човечеството: разположение и регулиране на ядреното оръжие, замърсяване на обкръжаващата среда, недостиг на природни изкопа-

еми, наднационални проблеми на икономиката и пр. станаха значими за всички хора, поради което се изисква "глобална гражданска култура." Тя се свързва с изменение в традиционното съдържание и методи на преподаване на обществените науки, свързани с фокусиране върху глобалните аспекти на историята, икономиката, политиката, географията. В тази насока интеркултурните тенденции в образованието играят основна роля.

3.3. ОБРАЗОВАНИЕ ЗА МИР

Според теоретиците на "образованието за мир" (Peace Education), то прераства от утопична мечта на философи и педагози от XIX век (пацифистко образование) в практическа основа на XXI век (Марша Джонсън).

Образованието за мир оформя съвременните си параметри през 80-те години, когато придобива формата на "разрешаване на противоречия" (conflict resolution). Разработват се програми, чрез които учениците се подготвят да решават актуалните за тях проблеми чрез стратегии за съгласуване и посредничество. Тези програми включват такива елементи като *подготовка по интеркултурни въпроси*, междуличностни връзки, осведоменост за природата на конфликтите (видове, сценарии, роли) и развитие на умения за водене на преговори и вземане на решения.

През 90-те години "образованието за мир" продължава да се интегрира в общите програми, обезпечавайки възможности на учениците да решават многочислени практически въпроси от много области. Включва се и глобалистка *насока* в курикулума - екологични въпроси и знания и умения по информатика и телекомуникации (интернет). Обучението в уважение и толерантност към културните различия и различните става основен фокус на образованието.

3.4. ГРАЖДАНСКО И ИНТЕРКУЛТУРНО ОБРАЗОВАНИЕ ЧРЕЗ СОЦИАЛНИ ДЕНОСТИ

Редица автори в различни страни установяват, че през последните десетилетия се регистрира спад в готовността на младите хора за участие в социални дейности за благо на страната си или на обществото. Като причини за това се посочват липса на свободно време; липса на родителско одобрение; неразбиране на задълженията на гражданина в демократическото общество (за сметка на добра осведоменост за индивидуалните им права и свободи); недоверие в политическите учреждения и лидери; доминиране на индивидуалистична идеология, обезценяваща службата за обществото и родината.

Счита се, че гражданското образование трябва да работи за да промени тези убеждения и на тяхно място да изгради разбирането, че обслужвайки и работейки за обществото, ти работиш и за самия себе си (Джудит Бос). Чрез доброволно **гражданско участие (civic participation)** в правителствени програми и в свободно сформирани неправителствени граждански организации (NGOs) - милосърдни, религиозни, спортни, екологични, артистични и др., гражданите реализират индивидуалните си интереси. Чрез тях те усвояват знания, навици, отношения и привички, които са същността на демокрацията. Много от свободно сформираните асоциации на гражданското общество са противовес на против злоупотребите с властта от правителството.

В системата на гражданското образование са известни някои социални форми на обучение. Участието в тях има имплицитна интеркултурна насоченост, тъй като ежедневно сблъсква учениците с необходимостта от вземане на решения и действие в мултикултурна среда.

Класически форми са **"обучението чрез преживяване" (experiential learning)** - обучение чрез собствения опит и **"обучение на открито" (outdoor education)** - обучение, което не е затворено в класната стая. При тях се използва цялата природна, социална и културна среда на учениците като източник на знания. Основната идея е чрез опита да се обогатяват знанията и уменията по почти всички предмети от учебния план.

Съществуват четири главни типа "обучение на открито", прилагани в гражданското образование на учениците:

"Обучение в риск" (adventure education). Има за цел да даде знания за природата и да възпитава смелост; самоконтрол, самовзискателност, независимост и самоувереност; компетентност в междуличностните отношения (*интеркултурен подход*); ръководни навици; навици за вземане на решения чрез дейности, които са свързани с напрежение или риск.

"Културна журналистика" (cultural journalism). Изследва се жизнената среда, основно в миналото (списания и книги с исторически очерци по краезнание, резултати от фолклорни и етноло-гически изследвания и др.), с цел учениците да работят за запазването на колективните граждански традиции. Счита се, че именно разбирането на ценността на традициите може да обезпечи основа за сътрудничество и взаимна поддръжка в едно индивидуалистично общество.

"Участващи изследвания" (participatory research). Проучва се живота на различни човешки групи, техните проблеми или безпокойства. Въпросите се проучват "на терен" и се подлагат на групова дискусия с цел предложения за решение и за съучастие на учениците в това отношение (*интеркултурен аспект*).

"Обучение чрез услуги" (service learning). Гражданската отговорност води след себе си готовност за извършване на услуги на обществото, а също политическа активност. Обучение чрез услуги е форма, която е била много добре разработена през миналите десетилетия, с много организации, предлагащи възможности - скаутска, Червен кръст, също и нашите пионерска и комсомолска организации. Осъществява се връзка между училището, обществото, родителите и младите хора.

На тази основа са разработени програми за планирано включване на младите хора в обществени дейности, като то е координирано между училището и съответните институции. Тези проекти се интегрират в училищните програми и се свързват с гражданското образование. Това позволява на учениците да използват социалния си опит за критично отражение в класната стая при обсъждане на ролята на гражданина в обществото.

Service learning е път и към родителите. Опитът показва, че много родители, които са индиферентни към училището и възпитанието на децата си (особено към чисто академичния аспект), се включват със съвети и дори лично участие в социалните дейности на учениците. Това се отнася най-вече за хората с по-ниско образование, хора със социални проблеми, сходни с тези, които обслужват децата им, както и родители, които са били самите те активисти на обществени организации. Родителите започват да се интересуват от училището и стават много важна част от образователния процес.

3.5. ГРАЖДАНСКО И ИНТЕРКУЛТУРНО ОБРАЗОВАНИЕ И ЛИДЕРСТВО

Традиционният харизматичен или директивен (авторитарен) лидер не отговаря на изискванията на теорията и практиката на демократичното гражданско общество, което изисква децентрализирано и участващо, свързано с конкретни компетенции лидерство, насочено към структуриране и ръковод-

тво на дейностите, които гражданите трябва да изпълняват, ако групата трябва да се самоорганизира, да си поставя цели и приоритети, да приема решения, да решава конфликти и да изпълнява тези цели.

В редица страни се изпълняват специални програми за развитие на лидерски качества за гражданското общество. Те включват концептуален, мотивационен, етически и поведенчески (свързан с умения) компоненти и са обикновено 2-3 годишни. Много голяма част от съдържанието им е с *интеркултурна специфика*. Това се отнася до такива аспекти в лидерството като формиране на гледна точка за груповата идентичност и целеполагане; помощ на групата за приемане на съгласувани решения; разрешаване на вътрегрупови конфликти; създаване на групова легитимност; коалиция с други групи.

3.6. ГРАЖДАНСКО И ИНТЕРКУЛТУРНО ОБРАЗОВАНИЕ И ОБУЧЕНИЕ ПО ЕЗИК И ЛИТЕРАТУРА

Езиковото и литературно образование също дават съществен принос в гражданското образование - те формират гражданската идентичност и характер.

Учениците трябва да се запознаят с литературни произведения, които осветяват националната история и ценности. Те трябва да им позволят да изграждат гражданска идентичност. Учениците трябва четейки да изпитват национална гордост, но и да разберат, че историческият път не е лишен от грешки. Добрата литературна програма дава в балансиран вид националния обществен и политически опит.

Литературното обучение трябва да провокира в учениците изграждането на характер с ясни морални и интелектуални ценностни измерения чрез запознаването им със съответни литературни примери, символи на граждански добродетели като: свободен избор; индивидуална инициатива, отговорност и съвест; смелост, надежда, оптимизъм, амбиция; патриотизъм; любов към семейството; самокритичност; безпокойство за екологичното състояние на страната; възмущение от обществената несправедливост.

Литературната програма трябва също да запознава с живота на хората в други страни или общества, които се отличават от техните собствени (*интеркултурен аспект*), но и да акцентира на общите за хората културни ценности.

Гражданско образование за деца, невладеещи официалния език. Има огромна необходимост от такова обучение. Тези деца идват в училище с поведенчески сценарии, моделирани в семейството, които често влизат в конфликт с новата за тях училищна среда. Причината е, че условията в училището (училищна култура, закони, ученически и граждански права и задължения) са различни от тези в техните семейства. Затова потребността от гражданско образование е неотложна за тях, за да живеят в хармония с гражданските учреждения.

Изучаването на официалния (в случая български) език е съществена част от процеса на гражданско образование. Езикът е основно изразно средство и най-дълбока същност на културата. Учениците достигат определени нива на езикова готовност, изучавайки съдържание, свързано с разбирането на политическите принципи и методи и усвоявайки ценности и навици, необходими за ефективно гражданско участие.

Всичко това изисква учителите по език да модернизират своите знания и умения с такива от областта на социалните и политическите науки. От своя страна, учителите по обществени науки при

представянето на съответните понятия трябва да включват и езика, когато работят с ученици от малцинствени култури. Така двете групи учители могат да се възползват от нарастващите знания в областта на гражданското образование и връзката им с интеркултурното образование.

Предпочитаните методи и средства на обучение са демонстрации, нагледни пособия, ролеви игри и принудително включване на новите думи (понятия от гражданското образование) в активния речник.

Началните учители и учителите по обществени науки могат да извлекат полза от професионалния опит в областта на интеркултурното образование. Учениците могат да бъдат научени да се отнасят по-чувствително и ефективно с културното разнообразие в класа, за да разберат по-добре важноста на съответния проблем в мащабите на цялата страна и света.